

تجزیه به عاملهای صفات مورفولوژیک و فنولوژیک در سویا*

Factor analysis for morphological and phenological traits in Soybean (*Glycine max L.*)

بهرام مسعودی^۱، محمدرضا بی‌همتا^۲، حمیدرضا بابائی^۳، سید علی پیغمبری^۴

چکیده

مسعودی ب.، م. بی‌همتا، ح. بابائی، س. ع. پیغمبری. ۱۳۸۸. تجزیه به عاملهای صفات مورفولوژیک و فنولوژیک در سویا. مجله علوم زراعی ۱(۱): ۴۵-۵۸.

به منظور بررسی صفات مورفولوژیک و فنولوژیک موثر و شناخت عوامل مهم تاثیرگذار بر عملکرد سویا، ۳۶۴ ژنوتیپ سویا در یک طرح آگمنت با سه شاهد و شش بلوک در مؤسسه اصلاح و تهیه نهال و بذر کرج در سال ۸۴-۱۳۸۳ مطالعه شدند. در این مطالعه ۲۴ صفت کمی مورد ارزیابی قرار گرفت. از روش تجزیه به مؤلفه‌های اصلی برای تعیین تعداد عاملها استفاده شد. نتایج تجزیه به عاملها نشان داد پنج عامل مشترک مجموعاً ۸۴/۳۷ درصد از تغییرات داده‌ها را توجیه می‌کنند. این عاملها با توجه به صفاتی که شامل می‌شوند، تحت عنوان خصوصیات فنولوژیکی، عملکرد و اجزای آن، عامل ارتفاع، خصوصیات مغز بذر یا کیفیت، و عامل قدرت باروری نامگذاری شدند. تجزیه به عاملها تعداد زیادی از متغیرهای همبسته را به تعداد کمتری عامل کاهش داد. در به‌نژادی صفاتی که در هر عامل حداکثر تغییرات را داشته باید توجه شود، به طور مثال برای اصلاح عامل عملکرد و اجزای آن باید به صفاتی مانند تعداد غلاف در یک بوته، تعداد غلاف در شاخه‌های فرعی یک بوته، تعداد دانه در یک بوته، وزن یک بوته و وزن دانه یک بوته توجه شود یعنی ژن یا ژنهایی که مثلاً تعداد دانه در یک بوته را کنترل می‌کنند، وزن یک بوته، وزن دانه یک بوته و دیگر صفات وابسته در این عامل را نیز به احتمال خیلی زیاد کنترل می‌کنند و بنابراین از نتایج این قسمت می‌توان در به‌نژادی به ویژه در انتخاب غیر مستقیم استفاده نمود. تجزیه خوشه‌ای جهت گروه‌بندی ژنوتیپها کلیه ژنوتیپها را به سه گروه طبقه‌بندی کرد. به طور کلی نتیجه‌گیری شد که ارقام قرار گرفته در گروه یک شامل ارقام زودرس و با ارتفاع و عملکرد و اجزای عملکرد پایین، ارقام گروه دوم شامل ارقام متوسط رس و ارقام گروه سوم شامل ارقام دیر رس و با ارتفاع و عملکرد و اجزای عملکرد بالا می‌باشند.

واژه‌های کلیدی: سویا، تجزیه به عاملها، تجزیه کلاستر، عملکرد، صفات مورفولوژیک و فنولوژیک.

مقدمه

در برنامه‌های اصلاح نباتات انتخاب بر اساس تعداد زیادی صفت زراعی صورت می‌گیرد که ممکن است بین آنها همبستگی مثبت و منفی وجود داشته باشد (Johnson and Wichern, 1988)، لذا روشهای تجزیه و تحلیلی که بدون از بین بردن مقدار زیادی از اطلاعات مفید، تعداد صفات موثر در عملکرد را کاهش دهند، برای پژوهشگران با ارزش هستند. در این خصوص استفاده از همبستگی میان صفات متداول است، ولی همبستگی‌ها رابطه علت و معلولی بین صفات را بیان نمی‌کنند، زیرا در حقیقت این ارتباطات را تعدادی عامل ناشناخته پدید می‌آورند (Lee and Kaltsiks, 1973).

زمانی که در نظر است متغیر پاسخ با توجه به گروهی از متغیرهای دیگر پیشگویی شود، از رگرسیون چندگانه استفاده می‌گردد. در این راستا، عملکرد دانه به عنوان متغیر پاسخ و دیگر صفات زراعی به عنوان پیشگویی کننده در نظر گرفته می‌شوند. کارایی رگرسیون چندگانه به علت مواجه شدن با مسئله همراستایی بین صفات و محدودیت در بیان روابط علت و معلولی بین تعداد زیادی از صفات مورد تردید است (Walton, 1971; Lee and Kaltsiks, 1973; Acquaah et al., 1992). برای فائق آمدن بر مشکلات رگرسیون و همبستگی چندگانه از تجزیه عاملها استفاده می‌گردد (Walton, 1972; Bramel et al., 1984). تجزیه عاملها روش چند متغیره قدرتمندی است که برای برآورد اجزای عملکرد (Bramel et al., 1984; Burton and Devance, 1953; Denis and Adams, 1972, Lawley and Maxwell, 1963; Seiler and Stafford, 1979; Walton, 1972, Walton, 1971)، استخراج زیر مجموعه‌ای از متغیرهای همسان (Guertin and Bailey, 1982)، شناخت ارتباطات (1982)، شناخت مفاهیم اساسی داده‌های چند متغیره (Guertin and Bailey, 1982)، شناخت ارتباطات بیولوژیک و کاربردی موجود بین صفات (Acquaah et al., 1992)، کاهش تعداد زیادی از صفات همبسته به تعداد کمی از عاملها (Johnson and Wichern 1988) و تشریح همبستگی‌های بین متغیرها (Lawley, 1941) به کار برده می‌شود.

Zao et al., (1991) در بررسی تجزیه به عاملها روی ۱۲ صفت مهم زراعی در ۶ ژنوتیپ سویا چنین گزارش نمودند که این صفات به ۴ عامل تقسیم می‌شوند که کمترین عامل دارای یک جزء و آن هم تعداد شاخه فرعی می‌باشد. عامل اول دارای صفاتی همچون تعداد دانه در یک بوته و تعداد غلاف در یک بوته بودند و بیشترین واریانس را به خود اختصاص دادند. عامل دوم که دارای صفاتی مانند ارتفاع بوته، تعداد گره، ارتفاع اولین غلاف از سطح زمین و تعداد روز از جوانه زنی تا شروع رسیدگی بود، عامل رشد نامیده شد. و عامل سوم که شامل صفاتی همچون تعداد غلاف در یک بوته، وزن صد دانه و وزن دانه در بوته بود به عنوان عامل عملکرد نامیده شد.

رضوانی خورشیدی و همکاران (۱۳۸۳) تجزیه به عاملها با ۲۵ ژنوتیپ سویا با استفاده از ۲۸ صفت را انجام داد. ۹ عامل با ریشه مشخصه بیشتر از ۱ شناسایی شدند که در کل ۸۲/۹۹ درصد از تنوع موجود بین ارقام را توجیه می‌کردند. در عامل اول که ۱۹/۵۷ درصد از تغییرات داده‌ها را شامل می‌شد صفات طول برگ، روز تا گلدهی، روز تا رسیدگی، غلاف در گره و عملکرد بوته قرار گرفت، در عامل دوم که ۱۳/۲۸ درصد از تغییرات را شامل می‌شد صفات طول بذر، وزن هزار دانه و درصد اسید اولئیک قرار گرفت، عامل سوم ۱۰/۸۵ درصد از تغییرات داده‌ها را شامل می‌شد که شامل تعداد شاخه، تعداد گره، تعداد غلاف در یک بوته، تعداد دانه در یک بوته بود، عامل چهارم ۸/۹ درصد از تغییرات داده‌ها توجیه و شامل عرض برگ و سطح برگ بود و عامل پنجم ۷/۸ درصد از تغییرات داده‌ها را شامل می‌شد و صفات درصد روغن و درصد پروتئین و روغن+ پروتئین، و درصد اسید پالمیتیک در آن قرار گرفت.

رضایی‌زاد (۱۳۷۷) در بررسی ۲۴۰ ژنوتیپ سویا ۴ عامل که دارای ریشه مشخصه بزرگتر از یک بودند را شناسایی کرد این ۴ عامل در مجموع ۷۲/۹ درصد از کل واریانس متغیرها را توجیه می‌کردند و شامل عامل عملکرد و اجزای آن، عامل فنولوژیکی، عامل خصوصیات غلاف یا باروری و عامل خصوصیات مغز بذر می‌شد. سیاه سر و رضایی (۱۳۷۸) در طرحی ۲۸۵ لاین سویا را مورد ارزیابی قرار دادند و ۵ عامل را استخراج کردند که مجموعاً ۹۷/۳۴ درصد واریانس کل را توجیه می‌کردند. در عامل اول متغیرهای تعداد غلاف در یک بوته و تعداد شاخه فرعی دارای بار عاملی مثبت و بالایی بودند، این عامل تحت عنوان "مخزن" نامگذاری شد. در عامل دوم تعداد گره ساقه اصلی، ارتفاع پایین‌ترین غلاف، ارتفاع، تعداد دانه در غلاف دارای بار عاملی مثبت بودند، این عامل تحت عنوان "معماری یا ساختار ظاهری گیاه" نامگذاری شد. در عامل سوم متغیرهای روز تا رسیدگی، روز تا گلدهی و ارتفاع دارای بار عاملی مثبت بودند، این عامل تحت عنوان "سرمایه ثابت گیاه یا ساختار داخلی و مبداء ساخت مواد فتوسنتزی" نامیده شد. در عامل چهارم فقط وزن دانه دارای بار عاملی مثبت و بالایی بود و تحت عنوان عامل "وزنی" نامگذاری شد.

دانایی (۱۳۷۵) در آزمایشی ۴۰۰ ژنوتیپ سویا را از نظر ۱۶ صفت مورد بررسی قرار داد و ۵ مؤلفه را به‌دست آورد که مجموعاً ۸۹/۰۵ درصد از تنوع موجود در بین ارقام را تبیین می‌کردند. در مؤلفه اول بیشترین اهمیت را صفات عملکرد، ارتفاع بوته، قطر ساقه اصلی، تعداد غلاف در ساقه اصلی، تعداد غلاف در شاخه‌های فرعی یک بوته، تعداد گره بارور و تعداد دانه در غلاف ساقه‌های اصلی دارا بودند و در مؤلفه دوم تعداد غلاف شاخه‌های فرعی و تعداد بذر غلاف‌های شاخه‌های فرعی بیشترین اهمیت را داشتند.

Osinska and Laudanski (2002) به وسیله تجزیه به عاملها مشخص کردند که میان صفاتی همچون وزن دانه، تعداد دانه و تعداد غلاف در یک بوته که به عنوان صفات باروری شناخته می‌شوند، روابط خیلی نزدیکی وجود دارد.

هدف از این تحقیق بررسی و تعیین الگوهای فنولوژیکی و مورفولوژیکی موثر در ساختار سویا به منظور استفاده از آنها در برنامه‌های به‌نژادی است. تجزیه به عاملها به عنوان یک روش آماری چند متغیره می‌تواند برای گروه‌بندی و رتبه‌بندی تعداد کثیری از صفات، ارتباط دادن آنها به تعداد کمی از عاملها، تعیین ارتباطات بین اجزای عملکرد و ساختارهای مورفولوژیک معین، شناخت مفاهیم غیرقابل اندازه‌گیری یا صفات پنهانی موثر بر عملکرد، شاخص‌های موثر و مفید را در اهداف به‌نژادی شناسایی نماید.

مواد و روشها

این آزمایش در سال ۸۴-۱۳۸۳ در مؤسسه اصلاح و تهیه نهال و بذر کرج انجام گرفت. آزمایش بصورت طرح آگمنت با ۳۶۴ ژنوتیپ (شامل ۳۵ ژنوتیپ رشد محدود، ۱۸۳ ژنوتیپ رشد نیمه محدود و ۱۴۹ ژنوتیپ رشد نامحدود سویا، اکثراً از گروه‌های رسیدگی ۱ تا ۴) با ۳ شاهد (ویلیامز، زان، استیل) و در ۶ بلوک اجرا شد. بذرها پس از آغشته شدن با باکتری تثبیت کننده نیتروژن کاشته شدند. این ژنوتیپها شامل ارقام وارداتی و ارقام حاصل از برنامه‌های اصلاحی داخل کشور بودند. هر ژنوتیپ روی یک خط ۳ متری با فاصله ردیف ۶۰ سانتیمتر و فاصله بین دو بوته ۵-۳ سانتیمتر کاشته شد. در طی دوره رشد، اقدام به سه بار وجین دستی شد. اندازه‌گیری صفات با استفاده از ۵ بوته تصادفی از وسط هر کرت انجام پذیرفت. صفاتی که در این تحقیق مورد بررسی قرار گرفتند عبارت بودند از: تعداد روز از جوانه زنی تا شروع گلدهی، تعداد روز از جوانه زنی تا رسیدگی کامل، تعداد روز از جوانه زنی تا شروع تشکیل غلاف، تعداد روز از جوانه زنی تا شروع تشکیل دانه، تعداد روز از جوانه زنی تا پر شدن غلاف، تعداد روز تا شروع رسیدگی، تعداد روز از جوانه زنی تا رسیدگی کامل، ارتفاع و

گره در سه مرحله شروع گلدهی و شروع تشکیل دانه و شروع رسیدگی، تعداد گره نازا در مرحله شروع رسیدگی، تعداد غلاف در یک بوته، تعداد غلاف در شاخه‌های فرعی یک بوته، تعداد شاخه‌های فرعی یک بوته، وزن صد دانه، درصد روغن، درصد پروتئین، تعداد دانه در یک غلاف، تعداد دانه در یک بوته، وزن یک بوته، وزن دانه یک بوته.

به منظور تعیین وضعیت یکنواختی زمین آزمایشی، تجزیه واریانس یکطرفه شاهدها برای کلیه صفات عملکرد و اجزای آن در قالب طرح بلوک کامل تصادفی انجام شد. برای انجام تجزیه عاملها از نرم افزار SPSS و با استفاده از تکنیک تجزیه به مؤلفه‌های اصلی و چرخش وریماکس استفاده شد. در هر عامل اصلی و مستقل ضرایب عاملی ۰/۵ به بالا معنی‌دار در نظر گرفته شدند. بزرگترین ضریب عاملی در هر عامل یا مجموعه ای از صفات معنی‌دار که در یک عامل از نظر مرفولوژیکی یا فنولوژیکی متمایز و مهم بودند، برای نامگذاری عاملها مورد استفاده قرار گرفت. برای تهیه ماتریس ضرایب عاملی، آن تعداد از عاملها که ریشه مشخصه آنها بزرگتر از یک بود انتخاب شدند. نمودار بای پلات نیز توسط نرم افزار S-PLUS2000 ترسیم شد. تجزیه کلاستر نیز به وسیله نرم افزار SPSS انجام گردید.

نتایج و بحث

نتایج تجزیه واریانس شاهد ها نشان داد که اختلاف معنی داری بین صفات مربوط به عملکرد و اجزای آن در بین بلوک‌ها وجود ندارد و لذا هیچگونه تصحیحی روی صفات برای اثر بلوک ضروری بنظر نمی‌رسد. نتایج تجزیه به عاملها نشان داد که ۵ عامل مشترک که دارای ریشه مشخصه بزرگتر از یک بودند در مجموع ۸۴/۳۷٪ از کل واریانس متغیرها را توجیه می‌کنند. نتایج تجزیه به عاملها در جداول ۱ و ۲ نشان داده شده است.

جدول ۱ - مقادیر ویژه واریانس و درصد تجمعی واریانس ها برای ۲۴ عامل

Table 1. Eigen values of variance and variance cumulative percentage for 24 factors

عاملها	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد تجمعی واریانس
1	12/111	50/46	50/46
2	3/458	14/41	64/87
3	1/872	7/8	72/67
4	1/593	6/64	79/31
5	1/216	5/07	84/37
6	0/776	3/23	87/61
7	0/68	2/83	90/44
8	0/485	2/02	92/46
9	0/459	1/91	94/37
10	0/3	1/25	95/62
11	0/233	0/97	96/59
12	0/146	0/61	97/2
13	0/102	0/43	97/63
14	0/09	0/38	98
15	0/087	0/36	98/36
16	0/073	0/3	98/66
17	0/071	0/29	98/96
18	0/054	0/22	99/18
19	0/048	0/2	99/38
20	0/042	0/18	99/56
21	0/038	0/16	99/71
22	0/035	0/14	99/86
23	0/028	0/12	99/98
24	0/006	0/02	100

جدول ۲ - نتایج تجزیه به عاملها برای کلیه صفات مورد اندازه گیری

Table 2. factor analysis results for all measured traits

صفات	عامل اول	عامل دوم	عامل سوم	عامل چهارم	عامل پنجم	میزان اشتراک
روز تا شروع گلدهی	0/886*	0/211	0/168	0/206	0/01	0/901
روز تا گلدهی کامل	0/900*	0/215	0/167	0/177	0/01	0/916
روز تا شروع غلاف	0/916*	0/213	0/153	0/146	0/035	0/931
روز تا شروع دانه	0/939*	0/153	0/114	-0/001	0/061	0/922
روز تا پر شدن دانه	0/919*	0/145	0/187	-0/004	0/056	0/904
روز تا شروع رسیدگی	0/919*	0/138	0/156	-0/083	0/148	0/917
روز تا رسیدگی کامل	0/897*	0/146	0/212	-0/021	0/185	0/905
ارتفاع در مرحله شروع گلدهی	0/251	0/158	0/767*	0/234	-0/043	0/733
گره در مرحله شروع گلدهی	0/575*	0/271	0/535*	0/087	0/165	0/725
ارتفاع در مرحله شروع دانه	0/298	0/258	0/806*	0/097	0/065	0/819
گره در مرحله شروع دانه	0/538*	0/378*	0/541*	0/018	0/206	0/768
ارتفاع در مرحله شروع رسیدگی	0/619*	0/193	0/653*	0/064	0/133	0/869
گره در مرحله شروع رسیدگی	0/698*	0/318	0/442	0/067	0/231	0/842
تعداد گره نازا در مرحله شروع رسیدگی	0/676*	-0/253	0/2	0/095	0/07	0/575
تعداد غلاف در یک بوته	0/1	0/883*	0/237	0/223	0/064	0/899
تعداد غلاف در شاخه‌های فرعی یک بوته	0/093	0/9*	0/135	0/144	-0/241	0/916
تعداد شاخه‌های فرعی یک بوته	0/181	0/796*	0/086	0/154	-0/322	0/801
وزن صد دانه	0/138	-0/082	0/101	0/103	0/880*	0/821
درصد روغن	-0/298	-0/242	-0/145	-0/858*	0/028	0/905
درصد پروتئین	0/074	0/162	0/058	0/899*	0/265	0/913
تعداد دانه در یک غلاف	0/159	-0/002	-0/24	-0/467	0/363	0/433
تعداد دانه در یک بوته	0/191	0/883*	0/171	-0/001	0/271	0/919
وزن یک بوته	0/37	0/711*	0/264	0/048	0/479	0/944
وزن دانه یک بوته	0/226	0/703*	0/206	0/036	0/618*	0/97

در این جداول میزان واریانس هر عامل که نشان دهنده اهمیت آن عامل در نشان دادن بخشی از واریانس کل صفات مورد بررسی است به صورت درصد بیان شده است. میزان اشتراک بخشی از واریانس X_i (متغیر i ام) است که به عاملهای مشترک مربوط می‌شود.

- عامل اول ۵۰/۴۶٪ از تغییرات متغیرها را توضیح می‌دهد و بزرگترین ضرایب عاملی مثبت آن متعلق به تعداد روز از جوانه زنی تا گلدهی، تعداد روز از جوانه زنی تا گلدهی کامل، تعداد روز از جوانه زنی تا شروع تشکیل غلاف، تعداد روز از جوانه زنی تا شروع تشکیل دانه، تعداد روز از جوانه زنی تا پر شدن غلاف، تعداد روز از جوانه زنی تا شروع رسیدگی، تعداد روز از جوانه زنی تا رسیدگی کامل، گره در شروع گلدهی، گره در شروع تشکیل دانه، ارتفاع در شروع رسیدگی، گره در شروع رسیدگی و تعداد گره نازا در شروع رسیدگی می‌باشد. با توجه به ضرایب بزرگی که این عامل برای صفات روز تا شروع تشکیل غلاف و روز تا شروع رسیدگی و همچنین تاثیر زیاد این صفات بر صفت ارتفاع بوته، این عامل، عامل فنولوژیکی بوته نامگذاری شد. نتایج حاصل از این عامل با نتایج رضایی‌زاد (۱۳۷۷)، Zao et al. (1991) رضوانی خورشیدی و همکاران (۱۳۸۳) و سیاه سر و رضایی (۱۳۷۸) شباهت زیادی داشت. با توجه به ضرایب بالای صفات روز تا پر شدن دانه و روز تا شروع رسیدگی و روز تا رسیدگی کامل و بعضی از صفات مربوط به ارتفاع در این عامل و به علت همبستگی

مثبت و معنی دار این صفات با یکدیگر به طور مثال همبستگی ارتفاع در مرحله شروع رسیدگی با تعداد روز از جوانه زنی تا شروع گلدهی ($0/708^{**}$) و روز تا رسیدگی کامل ($0/723^{**}$) و همبستگی روز تا شروع گلدهی با تعداد روز از جوانه زنی تا رسیدگی کامل ($0/841^{**}$)، لذا با افزایش دوره رویشی گیاه انتظار داریم ارتفاع بوته نیز افزایش یابد به علت رابطه مستقیمی که بین این صفات موجود است و این رابطه در مورد سویاهای با تیپ رشد نامحدود بیشتر صادق می باشد، در سویاهای با تیپ نامحدود رشد هر چه گیاه از مرستم انتهایی تولید برگ و گل بیشتری نماید تعداد گرهها افزایش یافته و بر ارتفاع گیاه اضافه می شود. بنابراین برای گزینش گیاهان زودرس تر باید به انتخاب ژنوتیپهایی که تعداد روز از جوانه زنی تا پر شدن دانه و تعداد روز از جوانه زنی تا رسیدگی کمتر و همچنین تعداد گره کمتری داشته و رشد محدود می باشند اقدام کرد.

- عامل دوم $14/41\%$ از تغییرات دادهها را شامل می شود در این عامل صفات تعداد غلاف در یک بوته، تعداد غلاف در شاخه های فرعی یک بوته، تعداد شاخه فرعی، تعداد دانه در یک بوته، وزن یک بوته و عملکرد دانه یک بوته دارای بزرگترین ضرایب عاملی می باشند. همان طور که مشاهده می شود تمام این صفات با ضرایب مثبت در مدل قرار گرفته اند. با توجه به ضرایب عاملی که بزرگترین آن متعلق به تعداد دانه در یک بوته و عملکرد دانه در بوته و تعداد غلاف در یک بوته می باشد این عامل، عامل عملکرد و اجزای آن نامگذاری شد. نتایج حاصل از این عامل با نتایج رضایی زاد (1377)، Zao et al. (1991) و رضوانی خورشیدی و همکاران (1383) شباهت زیادی داشت. ضریب همبستگی مثبت و بالای عملکرد دانه با صفات وزن یک بوته یا عملکرد بیولوژیک ($0/937^{**}$)، تعداد دانه در یک بوته ($0/892^{**}$)، تعداد غلاف در یک بوته ($0/761^{**}$)، تعداد غلاف در شاخه های فرعی یک بوته ($0/525^{**}$) و تعداد شاخه های فرعی یک بوته ($0/401^{**}$) که بالاترین ضرایب عاملی مثبت در این عامل را دارند، نشان دهنده رابطه مستقیم بین آنها می باشد، یعنی برای اینکه بتوانیم این عامل را بهبود ببخشیم باید به گزینش گیاهانی که تعداد دانه در یک بوته و تعداد غلاف در یک بوته بیشتری تولید می کنند پردازیم و به این طریق به افزایش وزن یک بوته کمک کرده و منجر به عملکرد دانه بیشتر گردید و از طرفی به علت همبستگی مثبت و معنی دار بین صفات دوره رویشی و همچنین صفات مربوط به ارتفاع و گره با صفات مربوط به عملکرد و اجزای آن، به طور مثال همبستگی بین عملکرد دانه با صفات تعداد روز از جوانه زنی تا شروع گلدهی ($0/407^{**}$) تعداد روز از جوانه زنی تا رسیدگی کامل ($0/464^{**}$) و ارتفاع در مرحله شروع رسیدگی ($0/488^{**}$)، در می یابیم که گیاهانی که دوره رویشی و ارتفاع بیشتری دارند اجزای عملکرد بیشتری نیز تولید کرده و در نتیجه عملکرد آنها بالاست.

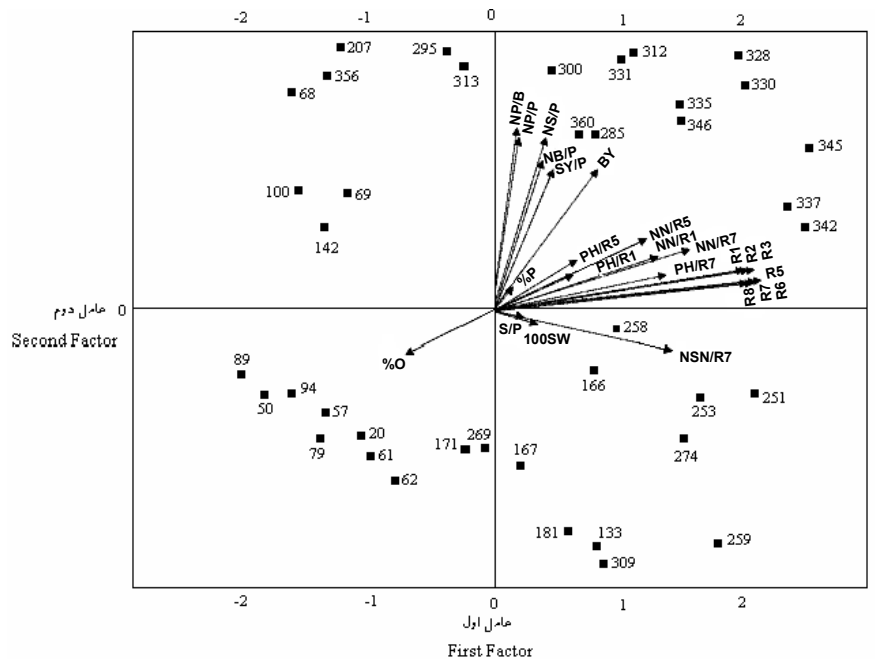
- عامل سوم $7/80\%$ از تغییرات متغیرها را توجیه می کند و بزرگترین ضرایب عاملی مثبت آن متعلق به ارتفاع در شروع گلدهی، گره در شروع گلدهی، ارتفاع در شروع تشکیل دانه، گره در شروع تشکیل دانه، ارتفاع در شروع رسیدگی می باشد که آن را عامل ارتفاع نامیدیم. نتایج حاصل از این عامل با نتایج سیاه سر و رضایی (1378) شباهت زیادی داشت. با توجه به وجود همبستگی های مثبت و معنی دار صفت عملکرد دانه با صفات ارتفاع در مرحله شروع گلدهی ($0/303^{**}$)، گره در مرحله شروع گلدهی ($0/525^{**}$)، ارتفاع در مرحله شروع دانه ($0/424^{**}$)، گره در مرحله شروع دانه ($0/599^{**}$)، ارتفاع در مرحله شروع رسیدگی ($0/488^{**}$) و تعداد گره در مرحله شروع رسیدگی ($0/6^{**}$) و همبستگی مثبت و معنی دار این صفات با سایر اجزای عملکرد و صفات دوره رویشی گیاه، می توان با افزایش این عامل عملکرد و اجزای آن را افزایش داد.

- عامل چهارم $6/64\%$ از تغییرات کل دادهها را توجیه می کند. این عامل برای صفت درصد روغن دانه و پروتئین دارای ضرایب معنی دار می باشد. ضریب عامل برای صفت درصد روغن دانه منفی است. دو صفت درصد روغن و پروتئین همبستگی های منفی و معنی داری ($-0/835^{**}$) با هم دارند و نتایج تجزیه عاملی با نتایج همبستگی ساده بین صفات مطابقت دارد. با توجه به بالا بودن ضرایب عاملی صفات درصد روغن و

درصد پروتئین بذر، این عامل تحت عنوان خصوصیات مغز بذر یا کیفیت نامگذاری گردید. نتایج حاصل از این عامل با نتایج رضوانی خورشیدی و همکاران (۱۳۸۳) و رضایی زاد (۱۳۷۷) شباهت زیادی داشت. به علت همبستگی منفی این دو صفت نمی‌توان به افزایش یک صفت مثل درصد روغن دانه پرداخت بدون این که انتظار داشته باشیم تغییری در درصد پروتئین دانه به وجود نیاید.

عامل پنجم ۵/۰۷٪ تغییرات کل داده‌ها را توجیه می‌کند. این عامل برای صفت وزن صد دانه و عملکرد دانه دارای ضریب مثبت و معنی‌دار می‌باشد که آن را عامل قدرت باروری نامیدیم. همبستگی بین این دو صفت مثبت و معنی‌دار (**۰/۵۳۸) بود. می‌دانیم ژنوتیپی که بذر بیشتری تولید می‌کند محیط را بیشتر اشغال می‌کند و پایدارتر است که این امر مطلوب به نژادگر نیست چرا که به نژادگر به وزن فکر می‌کند و نه به تعداد، بنابراین این عامل می‌تواند برای به نژادگر مفید باشد.

به منظور نمایش جهت و اهمیت هر متغیر از بای پلات استفاده شد که نتیجه آن به همراه بعضی از ژنوتیپها در شکل ۱ آمده است

شکل ۱ - بای پلات عامل اول و دوم حاصل از تجزیه به عاملها و بعضی از ژنوتیپهای قرار گرفته در آن
Fig. 1. Plot of first and second factors resulted from factor analysis and some genotypes situated in it

R1 = روز تا شروع گلدهی، R2 = روز تا گلدهی کامل، R3 = روز تا شروع تشکیل غلاف، R5 = روز تا شروع تشکیل دانه، R6 = روز تا پر شدن غلاف، R7 = روز تا شروع رسیدگی، R8 = روز تا رسیدگی کامل، PH/R1 = ارتفاع بوته در شروع گلدهی، NN/R1 = تعداد گره در شروع گلدهی، PH/R5 = ارتفاع بوته در شروع تشکیل دانه، NN/R5 = تعداد گره در شروع تشکیل دانه، PH/R7 = ارتفاع بوته در شروع رسیدگی، NN/R7 = تعداد گره در شروع رسیدگی، NSN/R7 = تعداد گره نازا در شروع رسیدگی، NP/P = تعداد غلاف در یک بوته، NP/B = تعداد غلاف در شاخه‌های فرعی یک بوته، NB/P = تعداد شاخه‌های فرعی یک بوته، 100SW = وزن صد دانه، %O = درصد روغن، %P = درصد پروتئین، S/P = تعداد دانه در هر غلاف، NS/P = تعداد دانه در یک بوته، BY = وزن یک بوته یا عملکرد بیولوژیک، SY/P = وزن دانه‌های یک بوته یا عملکرد دانه

همان‌طور که در شکل ۱ مشاهده می‌شود بیشتر صفات مربوط به عملکرد و اجزای آن و صفات مربوط به دوره رویشی در یک ناحیه قرار گرفته اند، و تنها صفتی که به صورت جدا گانه قرار گرفته است درصد روغن می‌باشد. با استفاده از این شکل می‌توان ژنوتیپ مطلوب از نظر دو عامل اول و دوم را شناسایی نمود. جدول ۳ مشخصات ژنوتیپهای نشان داده شده در شکل ۱ را نشان می‌دهد.

جدول ۳ - مشخصات زنتیپهای نشان داده شده در شکل ۱
Table 3. The characteristics of shown genotypes in fig 1

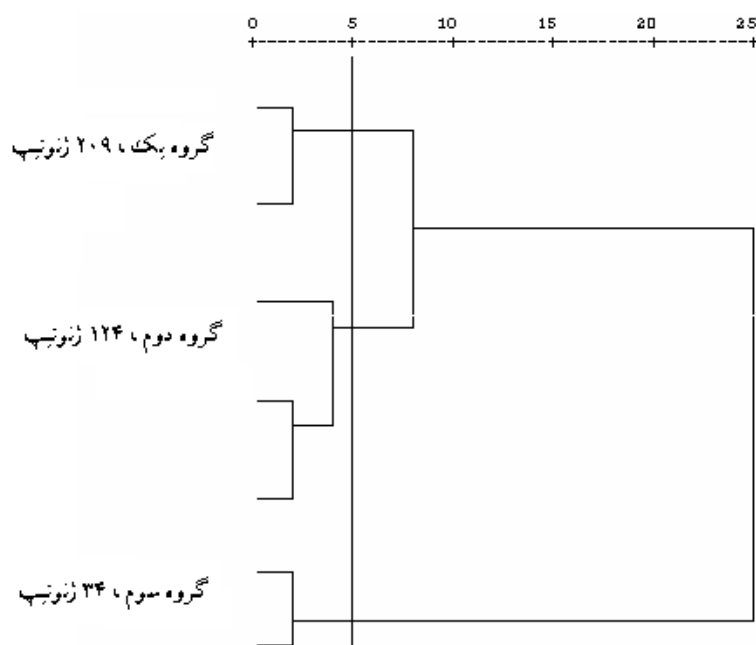
شماره زنتیپ	نام زنتیپ	صفات	روز تا شروع گلدهی	روز تا گلدهی کامل	روز تا شروع رسیدگی	روز تا پر شدن دانه	روز تا شروع دانه	روز تا شروع غلاف	روز تا گلدهی کامل	روز تا شروع گلدهی	ارتفاع در مرحله شروع گلدهی (سانتیمتر)	گره در مرحله شروع گلدهی	ارتفاع در مرحله شروع دانه (سانتیمتر)	گره در مرحله شروع دانه	ارتفاع در مرحله شروع رسیدگی (سانتیمتر)	گره در مرحله شروع رسیدگی	تعداد گره نازا در مرحله شروع رسیدگی	تعداد غلاف در یک بوته	تعداد غلاف در شاخه های فرعی یک بوته	تعداد شاخه های فرعی یک بوته	وزن صد دانه (گرم)	درصد روغن	درصد پروتئین	تعداد دانه در یک غلاف	تعداد دانه در یک بوته	وزن یک بوته (گرم)	وزن دانه یک بوته (گرم)
20	SENTRY	33	38	44	55	66	79	86	30	8	49	11	49	12	12	2	2	12	1	1	11	24	30	3	33	12	4
50	NS-populac	31	38	43	53	62	73	82	27	7	42	10	42	11	2	2	20	2	2	1	13	22	39	2	36	14	5
57	Illinoi	33	39	44	54	63	76	82	22	8	43	11	45	12	2	2	20	0	0	0	16	22	36	2	41	17	7
61	Peragis	33	40	44	53	63	75	82	27	7	45	10	46	11	2	2	11	3	1	1	12	24	31	2	21	11	2
62	Pop pel'sjarf	36	42	49	56	71	76	82	21	6	48	9	48	10	2	2	9	1	1	1	8	23	33	1	12	9	1
68	Herman	34	39	47	53	63	77	82	30	9	60	13	63	13	1	1	34	16	4	4	11	23	36	2	72	24	8
69	Norddeal shte gelbe	35	40	45	53	70	78	86	27	8	63	13	65	14	2	2	25	7	7	2	12	24	31	2	58	19	7
79	Korona	33	38	44	53	63	74	82	28	8	47	12	48	12	2	2	12	4	3	3	12	21	38	2	22	12	3
89	Holesevska	31	38	43	52	63	73	82	32	10	44	11	45	11	1	1	17	4	1	1	11	24	31	2	30	13	3
94	Harasoy	31	37	44	54	63	76	82	38	9	46	10	47	10	1	1	21	2	1	1	13	24	34	2	37	14	5
100	Gorsoy	33	38	44	54	68	73	82	31	9	52	12	53	12	2	2	26	8	2	2	10	22	33	2	59	18	6
133	Amurska-kasna	42	49	56	68	84	99	107	33	8	60	11	84	15	5	5	14	0	0	0	13	23	33	2	29	15	4
142	Zolocista	35	40	44	52	63	74	82	43	10	57	13	58	13	2	2	25	11	3	3	9	22	35	2	53	16	5
166	Delsoy 4210	45	50	56	70	86	101	108	32	9	57	13	78	16	3	3	16	4	1	1	15	22	36	2	34	18	5
167	Bejska kasna	42	47	54	63	78	80	86	37	9	68	15	74	15	4	4	18	1	1	1	8	20	39	2	39	12	3
171	Soja-Trazic	38	45	50	56	73	80	88	35	9	59	13	60	15	2	2	32	15	3	15	10	24	37	2	60	24	9
181	Record severni	40	44	53	63	80	82	87	34	9	52	11	55	12	3	3	8	1	1	1	10	24	28	2	19	11	2
207	5601-46-6-1	35	40	45	54	70	78	85	31	9	42	12	42	13	2	2	36	19	3	11	24	32	2	84	23	9	
251	Pek-cak-taj	47	54	62	72	95	103	108	26	10	37	12	60	15	4	4	19	4	2	2	13	23	34	2	47	19	5
253	Zi-ti-5	47	54	65	72	99	104	111	30	10	46	13	73	16	3	3	22	0	0	0	12	22	34	2	54	21	7

ادامه جدول ۳ - مشخصات ژنوتیپهای نشان داده شده در شکل ۱
Continue of table 3. The characteristics of shown genotypes in fig 1

شماره ژنوتیپ	نام ژنوتیپ	صفات	روز تا شروع گلدهی	روز تا گلدهی کامل	روز تا شروع رسیدگی	روز تا رسیدگی کامل	ارتفاع در مرحله شروع گلدهی (سانتیمتر)	گره در مرحله شروع گلدهی	ارتفاع در مرحله شروع دانه (سانتیمتر)	گره در مرحله شروع دانه	ارتفاع در مرحله شروع رسیدگی (سانتیمتر)	گره در مرحله شروع رسیدگی	تعداد گره نازا در مرحله شروع رسیدگی	تعداد غلاف در یک بوته	تعداد غلاف در شاخه‌های فرعی یک بوته	تعداد شاخه‌های فرعی یک بوته	وزن صد دانه (گرم)	درصد روغن	درصد پروتئین	تعداد دانه در یک غلاف	تعداد دانه در یک بوته	وزن یک بوته (گرم)	وزن یک بوته (گرم)	وزن دانه یک بوته (گرم)		
258	Tokio Brown		44	52	59	72	92	102	108	32	13	14	14	72	16	2	20	4	2	12	23	32	3	53	20	6
259	Popht-18-35		50	59	68	78	95	103	108	32	10	13	14	74	16	4	11	0	0	12	22	35	2	28	15	3
269	Williams		43	52	60	68	89	98	107	37	12	12	12	79	16	3	21	5	2	12	22	36	2	50	19	6
274	S.R.F		50	58	66	72	91	99	109	58	15	16	16	67	16	3	16	1	1	14	22	37	2	39	18	5
285	TN4.94		45	55	66	72	94	101	109	32	11	15	15	67	18	2	25	12	6	11	22	35	3	82	33	9
295	Kenwood		38	46	53	64	76	84	102	26	10	15	15	54	15	2	44	12	1	13	24	31	2	102	29	13
300	KS.3494		42	49	57	70	86	99	108	31	11	14	14	69	15	3	23	15	3	15	23	33	5	112	36	17
309	APPOL		38	43	52	64	80	84	102	33	11	13	13	60	14	1	9	0	0	12	26	26	2	23	10	3
312	HS-93-4118		65	68	82	94	118	124	134	82	17	14	14	87	19	3	47	22	7	10	21	31	2	105	32	11
313	Darby		42	49	54	65	80	90	103	30	11	14	14	58	15	1	41	15	4	12	24	32	2	100	27	12
328	Cook		78	82	92	106	128	137	148	72	16	17	17	89	19	2	41	31	8	9	21	33	2	84	26	8
330	Kaantje		87	93	103	110	131	138	149	89	18	21	21	97	23	5	47	29	9	11	20	34	2	82	36	9
331	Dorekswite A2		77	81	91	108	127	135	144	102	18	21	21	125	22	4	48	29	6	12	20	36	2	98	35	12
335	B-121		79	82	94	108	127	138	149	78	18	19	19	95	20	4	55	25	5	13	18	40	2	91	34	11
337	Durkastic A3		80	83	104	109	134	144	154	84	18	20	20	101	22	5	39	21	6	11	19	39	2	68	27	8
342	Berag		94	97	107	111	131	141	160	64	19	20	20	102	22	4	35	21	5	11	19	37	2	59	30	7
345	Pflign		86	94	108	116	136	143	154	95	21	21	21	94	23	3	43	25	7	11	18	38	2	84	34	10
346	Avgaden		70	80	89	94	122	141	151	86	18	18	18	99	19	3	42	29	8	11	20	35	2	84	30	9
356	BoLXI 45		35	40	46	54	64	77	83	45	11	13	13	48	13	1	36	12	3	11	24	31	2	88	21	10
360	L63-2404		39	47	55	72	94	108	123	87	19	16	16	79	17	2	33	11	3	15	23	33	3	103	28	15

تجزیه خوشه‌ای جهت گروه بندی ژنوتیپها با استفاده از روش وارد بر روی صفات معنی‌دار در دو عامل اول و دوم انجام گرفت و نهایتاً ۳ گروه بر اساس دندوگرام حاصله انتخاب گردید (شکل ۲).

شکل ۲- دندروگرام حاصل از تجزیه خوشه‌ای بر پایه تجزیه کلاستر صفات معنی‌دار در عامل اول و دوم
Fig. 2. Dendrogram of cluster analysis of significant traits in first and second factors

گروه یک با داشتن ۲۰۹ ژنوتیپ بیشترین ژنوتیپها را در خود جای داد و گروه سه با داشتن ۳۴ ژنوتیپ کوچکترین گروه از حیث داشتن ژنوتیپ بود. جهت مشخص شدن اندازه هر یک از صفات مورد بررسی در هر یک از گروه‌ها، میانگین هر گروه برای هر صفت و میزان اختلاف آن از میانگین جامعه اصلی در همان صفت محاسبه شد (جدول ۴).

بدین ترتیب هر جا که قدر مطلق میانگین صفت در یک گروه از میانگین کل جامعه در آن صفت بالاتر باشد، آن گروه ارزش بیشتری از نظر انتخاب والدین دارد. در نهایت دو گروهی که بیشترین فاصله را از هم داشتند به عنوان والدین انتخاب می‌شوند.

به طور کلی نتیجه‌گیری شد که ارقام قرار گرفته در کلاستر یک شامل ارقام زودرس و با ارتفاع و عملکرد و اجزای عملکرد پایین، ارقام گروه دوم شامل ارقام متوسط رس و ارقام گروه سوم شامل ارقام دیر رس و با ارتفاع و عملکرد و اجزای عملکرد بالا می‌باشند.

جدول ۵ شماره گروه کلاستر و نوع تیپ رشد ژنوتیپهای واقع در شکل ۱ را در تجزیه خوشه‌ای نشان می‌دهد.

همان‌طور که مشاهده می‌شود ژنوتیپهایی که دارای عملکرد و اجزای عملکرد بالا، ارتفاع و طول دوره رویشی بالایی هستند اکثراً در گروه ۳ قرار گرفته‌اند.

با توجه به نتایج می‌توان نتیجه گرفت که کلا ۵ عامل بیشترین تغییرات داده‌ها را شامل می‌شوند که در اصلاح برای هر عامل باید به صفات مرتبط با آن عامل توجه شود. با تعیین این الگوهای فنولوژیکی و

جدول ۴- انحراف میانگین‌های هر گروه از میانگین کل برای صفات مورد استفاده در تجزیه خوشه‌ای
 Table 4. Deviation of each group of means from total mean for used traits in cluster analysis

3	گروه		صفت
	2	1	
29/9969	2/113	-6/1336	روز تا شروع گلدهی
29/6722	2/9133	-6/5555	روز تا گلدهی کامل
32/4141	2/9485	-7/0225	روز تا شروع غلاف
32/3543	4/0074	-7/641	روز تا شروع دانه
35/505	5/1562	-8/8351	روز تا پر شدن دانه
37/7963	5/6213	-9/4838	روز تا شروع رسیدگی
40/3621	6/5023	-10/4239	روز تا رسیدگی کامل
5/6604	0/53602	-1/23885	گروه در مرحله شروع گلدهی
4/17369	0/59912	-1/03443	گروه در مرحله شروع دانه
31/6105	5/7512	-8/5546	ارتفاع در مرحله شروع رسیدگی
4/78692	1/27926	-1/53772	گروه در مرحله شروع رسیدگی
1/70983	0/25859	-0/43158	تعداد گره نازا در مرحله شروع رسیدگی
13/2125	0/9718	-2/726	تعداد غلاف در یک بوته
11/7101	-0/3704	-1/6852	تعداد غلاف در شاخه‌های فرعی یک بوته
3/35769	-0/18252	-0/43794	تعداد شاخه‌های فرعی یک بوته
20/0036	6/7473	-7/2573	تعداد دانه در یک بوته
8/552	2/44715	-2/84313	وزن یک بوته
2/24015	1/16874	-1/05784	وزن دانه یک بوته

مورفولوژیکی موثر در ساختار سویا و تعیین روابط بین آنها اصلاحگر می‌تواند از آنها در برنامه‌های به نژادی است استفاده نماید. به‌طور مثال برای اصلاح عامل عملکرد و اجزای آن باید به صفات تعداد غلاف در یک بوته، تعداد غلاف در شاخه‌های فرعی یک بوته، تعداد دانه در یک بوته، وزن یک بوته و وزن دانه یک بوته توجه خاص شود به این دلیل که ژن یا ژن‌هایی که مثلاً تعداد دانه در یک بوته را کنترل می‌کنند، وزن یک بوته، وزن دانه یک بوته و صفات دیگر معنی‌دار در این عامل را نیز به احتمال خیلی زیاد کنترل می‌کنند و عامل یا ژنی که این صفات را کنترل می‌کند، عامل یا ژن مشترک می‌باشد و بدین ترتیب از نتایج این قسمت می‌توان در اصلاح نباتات به ویژه در انتخاب غیر مستقیم (Indirect selection) استفاده نمود.

جدول ۵ - شماره گروه کلاستر ژنوتیپهای واقع در شکل ۱
 Table 5. The cluster group number of genotypes which were shown in fig 1

شماره ژنوتیپ	نام ژنوتیپ	نوع تیپ رشد	شماره گروه کلاستر
20	SENTRY	2 ¹	1
50	NS-populac	3 ²	1
57	Illinoi	2	1
61	Peragis	2	1
62	Pop pelsjarf	3	1
68	Herman	2	2
69	Norddeat sche gelbe	3	1
79	Korona	3	1
89	Holesevska	1 ³	1
94	Harasoy	3	1
100	Gorsoy	2	1
133	Amurska-kasna	3	2
142	Zolocista	2	1
166	Delsoy 4210	3	2
167	Beljska kasna	3	1
171	Soja-Trazic	2	2
181	Record severni	3	1
207	5601-46-6-1	2	2
251	Pek-cak-taj	3	2
253	Zi-ti-5	3	2
258	Tokio Brown	2	2
259	Poplu-18-35	3	2
269	Williams	3	2
274	S.R.F	3	2
285	TN4.94	3	2
295	Kenwood	2	2
300	KS.3494	2	2
309	APPOLO	1	1
312	HS-93-4118	3	3
313	Darby	2	2
328	Cook	3	3
330	Kanriej	3	3
331	Dorekswie A2	2	3
335	B-121	3	3
337	Durkasrie A3	3	3
342	Berag	3	3
345	Plikgn	3	3
346	Avgaden	2	3
356	BoLYI 45	1	2
360	L63-2404	3	2

۱- تیپ رشد نیمه محدود - Semi determinate

۲- تیپ رشد نا محدود - Indeterminate

۳- تیپ رشد محدود - Determinate

منابع و مأخذ:

- دانایی، م. ۱۳۷۵. بررسی تنوع ژنتیکی و ارزیابی بین صفات مختلف در کلکسیون سویای ایران. دانشگاه تربیت مدرس. پایان نامه کارشناسی ارشد.
- رضایی زاد، ع. ۱۳۷۷. بررسی تنوع ژنتیکی در ارقام سویا. دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران. پایان نامه کارشناسی ارشد.
- رضوانی خورشیدی، ع. س، ک، کاظمی تبار، غ، کیانوش. ۱۳۸۳. بررسی ارتباط ترکیب اسیدهای چرب و پروتئین دانه سویا با صفات مورفولوژیک و فنولوژیک از طریق تجزیه به عاملها. مجله علوم کاورزی. جلد ۳۵. شماره ۱: ۲۰۵-۲۱۵.
- سیاه سر، ب. و ع، رضایی. ۱۳۷۸. بررسی تنوع ژنتیکی و فنوتیپی و تجزیه عاملها برای صفات مورفولوژیک و فنولوژیک در سویا. مجله علوم و فنون کشاورزی و منابع طبیعی. جلد سوم. شماره سوم. ۶۱-۷۴.
- Acquaah, G., M. W. Adams and J. D. Kelly . 1992 . A Factor analysis of plant variables associated with architecture and seed size in dry bean . *Euphytica* 60: 171-177.
- Bramel, P. I., P. N. Hinz., D. E. Green and R. M. Shibles . 1984 . Use of principal factor analysis in the study of three stem termination types of soybean . *Euphytica* 33: 387-400.
- Burton, G. W. and E. H. Devane . 1953 . Estimating heritability in tall fescue (*Festuca arundinacea*) from replicated clonal material . *Agron. J.* 45: 478-481 .
- Denis, J. C. and M. W. Adams . 1972 . A Factor analysis of plant variables related to yield in dry beans . I. Morphological traits . *Crop Sci* . 18: 71-78.
- Guertin, W. H. and J. P. Bailey . 1982 . Introduction to modern factor analysis . Edwards Brothers Inc., Michigan, 405p.
- Johnson, R. A. and D. W. Wichern . 1988 . Applied multivariate statistical analysis . Prentice Hall International Inc., London, 607p.
- Johnson, H. W. , H. F. Robinson and R. E. Comestock . 1955 . Estimates of genetic and environmental variability in soybean . *Agron. J.* 47: 314-318.
- Lawley, D. N. and A. E. Maxwell . 1963 . Factor analysis as a statistical method . Butterwoths, London, 453p.
- Lawley, D. H. 1941 . The estimation of factor loadings by the method of maximum likelihood . *Proc . Royal Soc . Edin .* 60: 64-82.
- Lee, J. and P. J. Kaltsikes . 1973 . Multivariate statistical analysis of grain yield and agronomic characters in durum wheat . *Theor . Appl . Genet* . 43: 226-231.
- Osinska-A; Laudanski-Z . 2002 .Statistical methods in evaluation of soybean collection materials.Part II. Relationship between chosen characters. *Biuletyn Instytutu Hodowli i Aklimatyzacji Roslin.* No.221, 207-224.
- Seiler, G. J. and R. E. Stafford . 1979 . Factor analysis of components of yields in guar . *Crop Sci* . 25: 905-908.
- Walton, P. D. 1972 . Factor analysis of yield in spring wheat (*Triticum aestivum L.*) . *Crop Sci* . 12: 731-733.
- Walton, P. D. 1971 . The use of factor analysis in determining characters for yield selection in wheat . *Euphytica* 20: 416-421.
- Zao, J.G., W.M. Chen., Z.li., Xl. Li. 1991. factor analysis of the main Agronomic Characters in soybean. *Soybean Sci.* 10(1).24-30.